

Відгук

офіційного опонента на дисертацію Вдовіченко Оксани Володимирівни «Психологічні основи ризику особистості в онтогенезі», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія

Розвиток українського суспільства на нинішньому етапі супроводжується високою динамічністю, екстремальністю, певними ризиками як у прийнятті колективних, державних рішень, так і рішень конкретною людиною. Особистість у таких ситуаціях, у залежності від її індивідуальних особливостей, може проявляти цілу низку деструктивних психічних станів: неврівноваженість, тривожність, імпульсивність, агресивність та інші. Це безперечно ставить перед психологічною наукою і практикою завдання їх вивчення та надання оперативної й ефективної допомоги людям. Поза увагою науковців залишились, у певній мірі, питання системного методолого-психологічного аналізу ризику, як феномену особистості, у залежності від її вікових особливостей розвитку, особливо у підлітковому періоді. Відтак, дослідження психологічних засад ризику особистості в онтогенезі, розробка та апробація превентивно-корекційної системи допомоги їй в небезпечних умовах життєдіяльності є актуальною, недостатньо вивченою у педагогічній та віковій психології проблемою, розв'язання якої представлено в дисертації О.В.Вдовіченко.

Досліджувана авторкою проблема психології ризику особистості в онтогенезі є вельми актуальною як в науковому плані, так і за своєю практичною значущістю, оскільки потребує теоретико-емпіричного з'ясування сутності ризику особистості в різні вікові періоди та розробки і апробації превентивно-корекційних заходів щодо зниження його деструктивного впливу. Саме така мета успішно реалізована дисертанткою у представленому дослідженні.

Дослідниця конкретизує об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, які відображають логіку теоретичного та експериментального

розділів дисертації. Методологічні засади відповідають предметному спрямуванню дисертаційної роботи. Використана теоретична база повною мірою забезпечує висвітлення проблематики та можливість вирішення дослідницьких завдань. У структурному плані імпонує чітка побудова дисертаційного дослідження, в якому гармонійно узгоджені теоретичні складові та прикладні аспекти зазначеної проблематики.

Заслуговує на увагу наукова новизна дослідження, яка полягає в тому, що дисертанткою розроблено та верифіковано циклічну структурно-процесуальну модель ризику особистості; дібрано та апробовано систему психологічної діагностики особливостей ризику особистості; теоретично обґрунтовано та емпірично доведено наявність сенситивних для актуалізації ризику періодів онтогенезу особистості; визначено типи ризику, розкрито їх психологічні особливості в різні періоди онтогенезу та ін.

Варто зазначити, що безсумнівно позитивним є той факт, що у першому розділі дисертації «Теоретичні засади дослідження ризику особистості як психологічного явища в онтогенезі» Вдовіченко О.В., проаналізувавши досить широкі пласти теоретико-емпіричного матеріалу вітчизняної та зарубіжної психології, робить вдалі узагальнення щодо психологічного аналізу поняття «ризик особистості», уточнює зміст, властивості, ознаки, структуру, функції та його характеристики. Авторкою систематизовано психологічні складники, чинники та класифікації різних видів ризику, розкрито психологічні основи ризику особистості в онтогенезі.

Вдалою здається і авторська циклічна структурно-процесуальна модель ризику особистості, яка дає можливість аналізувати специфіку активності особистості й представити реальний цикл її перебування в ризиконебезпечній ситуації.

Переконаливою є наукова ерудиція Вдовіченко О.В. Вона всебічно у другому розділі дисертації обґрунтувала методологічні засади вікової динаміки схильності особистості до екстремально-ризикової поведінки, виявила особливості її прояву у кризові періоди онтогенезу, здійснила особливий аналіз ризикової поведінки у період підліткової кризи. Виявила

чинники, передумови, умови та детермінанти прояву ризику особистості.

Дисертанткою обгрунтовано відбір конкретних методів і методик дослідження, які є надійними, валідними і стандартизованими, а загалом адаптованими до дослідження ризику особистості в онтогенезі. Базовим для Вдовіченко О.В. у судженнях про ризик особистості як інтегральне її утворення, що виявляється у схильності та готовності до ризику, є наступне: суб'єкт вибирає ситуацію небезпеки, яка може перетворитися у ситуацію ризику тільки тоді, коли саме він діє в ній і особистісно готовий до того, щоб впоратися з нею.

На основі емпіричних досліджень представлено вікову динаміку схильності особистості до екстремально-ризикованої поведінки. Виявлено максимуми у її проявах у 15, 30, 45 років, що дисертантка пов'язує з віковими кризами у розвитку особистості.

У третьому розділі дисертації «Психологічна специфіка ризику особистості в період підліткової кризи» зосереджено увагу на структурі ризику особистості в підлітковому віці, особливостях прийняття рішень в ситуаціях ризику, рефлексії, впливу когнітивних, афективних, мотиваційно-регулятивних, конативних чинників на прояв ризикової поведінки для різних типів такої поведінки підлітка.

Позитивним у роботі є виокремлення показників, видів ризику підлітків та виявлення між ними певних кореляційних зв'язків. Встановлено, що із зростанням ризику в період підліткової кризи процес прийняття особистістю рішень ускладнюється, у зв'язку з високим рівнем вагань у виборі альтернатив, емоційністю та зниженням їх відповідальності за свій вибір. Із зростанням показників ризику у підлітків зменшується здатність до системної рефлексії причин, наслідків ситуації ризику, збільшується прагнення перевести рефлексію на менш значущі події життя, уникнути адекватного аналізу проблеми.

Найбільш суттєвими чинниками ризику особистості підлітка дисертанткою визначено: когнітивні – креативність, толерантність до невизначеності, здатність до міркувань щодо проблеми; мотиваційно-

регулятивні – вольовий самоконтроль та мотивація досягнень; конативні – копінг-стратегії у подоланні проблемних ситуацій та стресу; афективні – емоційне неприйняття ситуації невизначеності, азарт, гнів, збентеженість, невдоволення, а також особистісна тривожність.

У четвертому розділі дисертації представлено особливості ризику особистості в періоді кризи ранньої дорослості. Використання методів математичної статистики, зокрема кореляційного аналізу, дозволило дисертантці виявити взаємозв'язки між різними показниками ризику та властивостями особистості та виокремити такі типи ризику особистості в період ранньої дорослості як «імпульсивно ризикований», «низькоризикований», «високоризикований». Виявлено значущість впливу афективних чинників на вираженість типу ризику у цьому віці. Найбільш суттєвими у ситуаціях ризику є емоційне збудження, деструктивні психічні стани особистості ранньої дорослості, особливо в період її кризи.

Конативними чинниками ризику особистості у цьому віці визначено агресивність, схильність до конфронтації та уникнення джерела стресу, стратегії імунітивної поведінки тощо. Авторкою робиться висновок, що в період кризи ранньої дорослості в особистості актуалізуються як стеничні (азарт, інтерес, піднесення), так і астеничні, деструктивні стани (гнів, злість тривожність тощо).

У п'ятому розділі дисертації «Психологія ризику особистості в період кризи середнього віку» на основі теоретико-експериментального дослідження встановлено, що у середньому віці структура ризику особистості характеризується вираженою схильністю до ризику у сфері міжособистісного спілкування та побуту, з метою отримання нових гострих відчуттів і вражень у житті; домінуванням прагнень до урізноманітнення свого життя через ризик зі своїм здоров'ям та прийняттям відповідних ситуацій; високою толерантністю до невизначеності і небезпеки та ін. Кореляційний аналіз підтвердив достатньо високий імовірнісний зв'язок ризику із способами отримання сильних вражень, відчуттів від життєдіяльності в особистості середнього віку.

Встановлено, що високоризиковані представники цього віку характеризуються креативністю, позитивним ставленням до новизни та невизначених ситуацій. Конативними чинниками в їх поведінці в ситуації ризику є пошук стратегій розв'язання проблеми, пристосування або ж конфронтація в подоланні конфліктів, підозрілість та фізична агресія. Серед афективних чинників у високоризикованих осіб є страх у ситуації небезпеки, низькі показники ситуативної тривожності.

Конструктивним у роботі вбачається те, що авторка у шостому розділі дисертації, на основі теоретико-експериментального аналізу особливостей негативного прояву ризику особистості у значному періоді онтогенезу розробляє структуру та зміст превентивно-корекційної системи, та в подальшому формувальному експерименті апробовує її на достатньо репрезентативній вибірці підлітків, які є сенситивними щодо вираженості ризику.

Система включала авторські вправи, а також технології розроблені іншими фахівцями: факультатив «Ризик-контроль», що забезпечував інформування щодо небезпечних ситуацій та превенцію ризику; вироблення селф-допомоги та оперативного корегування небажаних ризикових дій як в міжособистісній, так і в навчальній сферах, формулювання базових правил особистості, розкриття характеристик деструктивного та конструктивного ризику тощо.

Корекційний блок мав за мету формування у підлітків вмінь щодо переформування деструктивних моделей поведінки в ситуації ризику в конструктивні, шляхом участі їх у психологічному тренінгу. З цією метою цілком правомірним було впровадження тренінгу «Риск +». Він був спрямований на розвиток рефлексії ситуацій ризику, формування самовладання, знаходження менш безпечних копінг-стратегій щодо розв'язання ситуацій ризику, корекцію деструктивних психічних станів та самоконтроль емоцій.

Науковий апарат дисертації насичений усіма необхідними структурними елементами, зміст яких свідчить про широке бачення автором

складності проблеми психології ризику особистості.

Вартою на увагу є розробка та апробація Вдовіченко О.В. у дисертації авторських варіантів «Опитувальника схильності особистості до ризику у різних сферах життєдіяльності» та «Тесту суб'єктивної оцінки ситуацій як невизначених/небезпечних».

Необхідно відзначити коректне, грамотне використання дисертанткою методів математичної статистики при обробці результатів експериментального дослідження та підтвердженні його припущень: описової статистики, кореляційного аналізу, критеріїв на визначення достовірності відмінностей у досліджуваних показниках та ін.

У авторефераті та 52-ох публікаціях Вдовіченко О.В. з теми дисертації повною мірою представлені основні результати теоретичного аналізу проблеми (проведено ґрунтовний аналіз 544 найменувань наукової літератури), констатувального дослідження та формувального експерименту. Дисертанткою подано вичерпні висновки. Наукові положення та результати експериментального дослідження пройшли апробацію на достатній кількості міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Обґрунтовані авторкою положення і рекомендації впроваджені у освітній процес ряду закладів освіти України. Зміст автореферату відповідає текстові дисертації.

Разом з тим за загального позитивного враження від дисертації вона не позбавлена, на нашу думку, й окремих зауважень та дискусійних положень:

1. Безперечним здобутком авторки є запропонована нею, у другому розділі дисертації, циклічна структурно-процесуальна модель ризику особистості. В той же час змістовна наповненість та вплив соціальних чинників, які фігурують у моделі, на зазначений феномен не описані;
2. У констатувальному експерименті досить переконливо, за допомогою методів математичної статистики, виокремлено певні типи особистості за схильністю до ризику. Наприклад, для підліткового віку це високоризикований, високоризикований у діяльності, спілкуванні та помірноризикований, а для віку ранньої дорослості це вже

високоризикований, імпульсивноризикований та низькоризикований типи. Авторкою встановлено, що у кожному віці подібні типи особистості не є ідентичними. З чим же пов'язана така невідповідність виділених типів особистості у кожному віковому періоді?

3. У дисертації представлено авторські варіанти «Опитувальника схильності до ризику у різних сферах життєдіяльності», «Тест суб'єктивної оцінки ситуацій як невизначених/небезпечних». На нашу думку, ці діагностичні засоби мають важливе прикладне значення для психологів, а тому їх варто трансформувати у навчально-методичні рекомендації для психологів, які працюють з особами-екстремалами.

4. Варто було б у третьому розділі дисертації більш ґрунтовно вивчити вплив на ризикову поведінку підлітка такого його вікового психологічного новоутворення особистості як почуття дорослості. Саме ризикова, часто деструктивна поведінка підлітка, є своєрідним засобом, психологічним механізмом його утвердження в ролі дорослого в очах ровесників

5. Вважаємо, що у дисертації психологія ризику особистості в онтогенезі представлена не в повній мірі, а тільки частиною онтогенезу (підлітковий, рання дорослість та середній вік) та лише періодами криз. А якими ж є тоді особливості прояву ризикової поведінки у відносно стабільні фази розвитку особистості у зазначені періоди?

Однак, зроблені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи, яка відзначається цілісним концептуальним баченням і розкриттям важливої для вітчизняної психологічної науки та практики проблеми.

У цілому дисертаційне дослідження Вдовіченко Оксани Володимирівни «Психологічні основи ризику особистості в онтогенезі» є завершеною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливу проблему педагогічної та вікової психології, мають наукову новизну, теоретичне і практичне значення. Дисертація відповідає вимогам п. 10 «Порядку присудження наукових

ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, а її авторка заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія

Офіційний опонент -

доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри психології

Комунального вищого навчального закладу

«Вінницька академія неперервної освіти»

М. І. Томчук

ПІДПИС
- Томчука М.І.
ЗАСВІДЧУЮ

Зак. № 100/100
МАЗУН А.М.
2018 рік